

MĂRTURII DOCUMENTARE PRIVIND ADUNĂRILE CNEZIALE CA INSTITUȚII ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA ÎN VEACURILE XIV-XV

DE

IOAN AUREL POP

Cristalizarea vieții statale românești în evul mediu a cunoscut, mai ales la începutul mileniului al doilea, o serie de obstacole concretizate în acțiunile ultimelor popoare migratoare pe teritoriul Europei central-sud-estice : maghiarii, pecenegii, cumanii, tătarii. Pentru zona intracarpatică au rămas hotărâtoare acțiunile de cucerire întreprinse de maghiari spre răsărit, între secolele X — XIII, după ce, în prealabil, aceștia își întemeiaseră un stat în Cimpia Panonică și fuseseră stopați de germani în încercarea de a înainta către occidentul Europei. Această presiune externă, tot mai insistentă, mai tenace și mai apăsătoare, a împiedicat formarea unui voievodat independent al Transilvaniei, așa cum s-a întâmplat în teritoriile extracarpatiche și cum se prefigurau lucrurile. Astfel, izvoarele arheologice, documentare, literare, lingvistice etc. relevă fără putință de tăgadă crearea premiselor unei vieți statale feudale românești în Transilvania. Stăpînirea străină a oprit această evoluție internă și a dus la formarea unei structuri politico-instituționale și sociale bazate cu precădere pe formule alogene. Totuși, mai ales în țările românești de margine (Făgăraș, Hunedoara-Hașeg, Banat, Zarand, Maramureș ș.a.), cucerite mai târziu și, multă vreme, indirect, formele de organizare autohtone s-au conservat pînă târziu în evul mediu dezvoltat. Între ele se află instituția voievodatului, prezentă în Maramureș, Banat și Crișana pînă în veacurile XIV—XV și în Transilvania, înainte și după eșecul impunerii principatului¹; de asemenea, sînt amintite districtele și scaunele românești, „țările” din vechime; asistăm la o polarizare a societății, prin desprinderea din rîndul obștii a păturii de tip feudal a voievozilor și cnezilor, chiar la ierarhizarea acestei ultime categorii suprapuse prin formarea cnezilor de sat și a cnezilor de vale². În veacurile XIV—XV, documentele pomenesc în Maramureș, pe Crișuri, în Țara Zarandului, pe Valea Someșului în Țara Beiușului

¹ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Edit. Dacia, Cluj, 1972, p. 98—99.

² R. Popa, *Premisele cristalizării vieții statale românești*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, Edit. Academiei, București, 1980, p. 32—33. Pentru bibliografia mai veche referitoare la cnezi, vezi S. Dragomir, S. Belu, *Voievozi, cnezi și crainici la românii din Munții Apuseni și din regiunea Bihorului în evul mediu*, în „Acta Musei Napocensis”, 1966, III, p. 178, nota 23.

etc. numeroși voievozi, unii cu titlu nobiliar, alții reduși la statutul de supuși pe moșiile noilor stăpîni³.

Aceste realități feudale și altele, desigur, n-au ajuns la maturizare pe cale proprie datorită stăpînirii străine, dar au continuat să existe, chiar dacă în vădit declin, constituindu-se în mărturii ale strădaniei de organizare social-politică-instituțională autohtonă la nivel de stat feudal românesc. Asemenea forme de organizare, mai puțin studiate în ansamblul lor pe baza dovezilor documentare, sînt forurile de judecată cneziale, constituite în cadrul vechilor formațiuni românești (voievodate, „țări” sau districte). În legătură cu studiul acestor „tribunale” ale cnezilor, se impun cîteva precizări. Întîi de toate, deși mărturiile documentare ale existenței lor sînt din veacurile XIV și XV, se poate presupune că adunările cnezilor sînt forme de organizare juridică (probabil și administrativ-politică) mai vechi decît atestările scrise. Documentele relevă, în general, declinul acestei instituții cneziale românești, într-o vreme cînd, peste fondul elementelor mai vechi locale, se suprapun forme ale adunărilor obștești ale voievodatului transilvan, încheșat prin cucerirea străină. De aceea este greu de definit instituția românească în forma sa originală, necontaminată de elemente alogene : termeni noi, tutela unor foruri străine, procedura de judecată adaptată, noi principii de drept impuse, protagoniști intruși în sinul realităților românești etc. Totuși, foruri de judecată cneziale și, mai ales, forme transformate ale lor (chiar pe domeniile nobiliare sînt dovezi privind jurisdicția cnezilor⁴) se întîlesc în multe zone ale Transilvaniei, Banatului, Crișanei, Maramureșului, însă cele mai multe acte care le reflectă se referă la Țara Hașegului. În cîteva asemenea acte sînt consemnate adunări exclusive ale populației românești (mai ales cneziale), netutelte de organe străine și judecînd după rigorile dreptului cnezial. Astfel de foruri apar, în cazurile puține despre care avem mărturii, ca emitente de documente cu valoare probatorie, conferită prin puterea sigiliului propriu. Motivele judecăților priveau în mod prioritar stăpînirea pămîntului prin dreptul cnezial, dar și prin combaterea acestuia (mai ales din finalul veacului XIV) și prin afirmarea, uneori violentă, a forței dreptului feudal de tip apusean. Aceste fapte certifică totuși existența unei perioade în evoluția forurilor de judecată cînd cnezii, de sat sau de vale, neînnobilăți încă de stăpînirea străină (mai mult nominală), posedau sate ori grupuri de sate, și le disputau uneori între ei, ca niște feudali în devenire, înstăpîniți peste obștile din rîndul cărora evoluaseră spre o poziție social-economică superioară. A doua parte a veacului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, după eșecul politicii de dominare a lui Ludovic de Anjou la sud și est de Carpați, reprezintă în Transilvania o vreme cînd noblețea se conferă și se recunoaște exclusiv prin documente regale și cînd acești cnezi, angajați anterior pe drumul propriu al feudalizării, se văd, unii din ei, privați de dreptul lor strămoșesc de stăpînire asupra pămîntului (cnezatului), eliminați din sistemul politic al țării și reduși

³ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 203—209; S. Dragomir, S. Belu, *op. cit.*, p. 173—175 etc.

⁴ M. Holban, *Variations historiques sur le problème des cnezes de Transylvanie*, în „Revue roumaine d'histoire”, 1965, IV, nr. 5, p. 907.

chiar la statutul juzilor sătești⁵. E drept că o parte dintre ei, puțini față de numărul lor, reușesc, renunțând cu vremea la confesiunea ortodoxă, să obțină recunoașterea oficială prin titlu de donație (*donationis titulus*) a dreptului de stăpânire asupra cnezatului sau cnezatelor. Ei trec în rîndul cnezilor nobili, deci privilegiați prin legea regatului maghiar (*lex, consuetudo regni*), care înlocuia tot mai des dreptul cnezial (*ius keneziale*) — variantă de tip feudal a lui *ius valachicum*⁶. În secolul al XIV-lea în Țara Hațegului, de exemplu, ca și în Maramureș⁷, sînt încă, din punct de vedere juridic, trei categorii de feudali: unii lipsiți de documente, stăpînind sate, adică pămînt și oameni, în temeiul unei situații de fapt, alții întăriți prin privilegii cu drept cnezial (eliberate, de obicei, de adunarea cnezilor, dar și de rege), iar ultimii, puțini deocămdată, întăriți prin privilegii cu drept nobiliar. Această perioadă de tranziție e reflectată în documentele la care ne referim, astfel că forma autohtonă pură a adunărilor cneziale este greu de surprins, mai ales că elementele străine interpușe i-au stopat evoluția spre maturizarea deplină. De aceea, în unele foruri de judecată mai apar și oameni de rînd, ca ecou al vechilor adunări egalitare de obște, dar rolul hotărîtor îl au cnezii, iar pricinile privesc acum stăpînirea pămîntului.

De exemplu, la 1 iunie 1360⁸, în Hațeg, deși procesul e prezidat de Petru, vicevoievod al Transilvaniei și castelan de Hațeg, se judecă o pricină în fața „adunării obștești” (*congregatio generalis*) a „tuturor cnezilor și altor oamenilor de orice altă stare și condiție din districtul Hațeg” (*universitati keneziorum et alterius cuiusvis status et condicionis hominibus de districtu Hatzak*). Aceștia sînt cu toții „bărbați vrednici și demni de încredere” (*virii idonei et fidedigni*), în total 24, adică „dintre cnezi 12 dintre preoți șase și, la fel, șase dintre românii de rînd” (*de kenezii duodecim, ex sacerdotibus sex et similiter sex ex Olachys popularis*), avînd rolul de asesori jurați. S-a observat, pe bună dreptate, că numărul de 24 este

⁵ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 209. Vezi, în legătură cu excluderea românilor din viața politică a Transilvaniei, importanta contribuții la S. Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie: une nouvelle source*, în „Revue roumaine d'histoire”, 1978, XVII, nr. 3, p. 389—407.

⁶ *Istoria dreptului românesc*, vol. I, Edit. Academiei, București, 1980, p. 175.

⁷ R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, Edit. Academiei, București, 1970, p. 180—181.

⁸ Solyom-Fekete F., *A magyarság és az oldh incolatus Hunyadban*, în „A Hunyadmegeyi történelmi és régészeti társulat évkönyve” 1882, vol. I, p. 60—62 (în continuare „Hunyad. tört.”); E. Lukinich, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, Budapesta, 1941, p. 146—149 (în continuare *Doc. Val.*). Actul e datat la 2 iunie 1360 de Solyom-Fekete și de autorii colecției *Doc. Val.*, dar a șasea zi după *feriam quartam proximam post festum Penthecostes* în anul 1360 este ziua de 1 iunie (Rusaliile sau *Penthecostes* sînt la 24 mai, *feria quarta* după Rusaliile este 27 mai, iar a șasea zi după această ultimă dată este 1 iunie 1360). Documentul original se găsește la Arh. Naț. Magh., Dl. 41429, o fotocopie a sa aflîndu-se la Biblioteca Academiei R.S.R., filiala Cluj-Napoca. Este comentat de Șt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în „Studii și cercetări de istorie”, 1957, VIII, nr. 1—4, p. 32 și de M. Holban, *Deposdări și judecări în Hațeg pe vremea Angevinilor*, în „Studii. Revistă de istorie”, 1960, XIII, nr. 5, p. 153—155. Antroponimicele și toponimicele de origine slavă din acest document (și din cele ce vor urma) nu mai au nici o semnificație etnică în veacul XIV, iar toponimicele maghiare reprezintă, în general, traduceri ale numelor de sate românești sau denumiri noi Cf. E. Petrovici, *Istoria poporului român oglindită în toponimie*, în vol. „Studii de dialectologie și toponimie”, Edit. Academiei, București, 1970, p. 245, 248—249.

identic cu numărul jurătorilor din vechiul drept românesc⁹. În document nu apar cu numele decât 22 din cei 24 de membri ai adunării: Sărăcin cel Bătrîn (*Sarachinus Antiquus*), Prodan cel Roșu (*Prodan Rufus*), Roman, fiul lui Ciomac (*Roman filius Chomak*), Mihai, fiul lui Goia, (*Mychael, filius Gulya*), Dan de Cinciș (*Dan de Chohnokus*), Constantin de Sălaș (*Koztantyn de Zallas*), Nan, fiul lui Baiu (*Nan, filius Bay*), Dumitru, fiul lui Bărbat (*Demetrius, filius Borbath*), Basarab cel Lung (*Bazarab Longus*), Dușa de Densuș (*Dusa de Domsus*), Vlad de Reia (*Vlad de Gunuzfolu*), — cnezi; Petru, protopopul de Ostrov (*Petrus, archidiaconus de Ostro*), Zampa de Olopotiva (*Zampa de Clapatiua*), Balc de Peșteana (*Balk de Possana* — localizare probabilă) Dalc de Densuș (*Dalk de Domsos*) și Dragomir de Tuștea (*Dragomyr de Tusta*) — preoți ai bisericilor românești (*ecclesiarum sacerdotes Olachales*); Tatomir cel Roșu (*Thathemirus Rufus*), Stoian zis Pitic (*Stoyan Pitik dictus*), supușii (*iobagiones*) lui Nan, fiul lui Constantin, Baia, fiul lui Buz de Olopotiva (*Baya, filius Buz de Clapatiua*), Ladislau, fiul lui Simbur? (*Ladislaus, filius Zombur*), Dragomir de Silvaș (*Dragomyr de Ziluas*) și Mihul (*Mihul*), supusul (*iobagio*) lui Basarab cel Lung, — oameni dintre românii de rind (*homines Olachales populani*). Pricina judecată de adunare privește stăpînirea, după dreptul cnezial, a posesiunilor Răchitova (*Reketya*) și Lunca Cernei (*Nyres*), disputată de Mic, fiul lui Murg (*Myk, filius Murg*), pe de o parte, și Stoian și Boian, fiii lui Mușana sau Mușină (*Stoyan et Bolyen, filii Musana*), Balotă (*Balota*), Baiu (*Bay*), Surș (*Surs*), Nan (*Nan*), nepoții lui Costea (*Koztha*), cu frații și rudele lor, pe de altă parte. Ultimii au dovedit că strămoșii lor întemeiaseră moșiile respective, probabil prin lăzuire sau destelenire¹⁰, iar adunarea, pe baza normelor dreptului tradițional românesc, a atribuit nepoților lui Costea o treime din cnezatul Răchitova și urmașilor lui Mușină celelalte două treimi, plus cnezatul Lunca Cernei integral. Deci Mic, fiul lui Murg, a pierdut procesul. Docu nentul, elaborat în limba latină, utilizează termeni și formule străine față de mediul românesc în care se desfășoară judecata, el evidențiind un mod de desfășurare a procesului asemănător cu cel al congregațiilor generale de la Turda¹¹. Dar forul de judecată și protagoniștii sînt români, la baza hotărîrii stă dreptul cnezial, iar împărțirea atribuțiilor judecătorilor s-a făcut după obiceiurile locale. Sub termenii străini de congregație, asesori jurați, ȃrhidiacon, iobagi (în sens de supuși, oameni ce depind de cnezi) se ascund însă, după cum s-a văzut, realități tradiționale românești încadrate formal tiparelor regatului angevin. Feudalizarea pe cale proprie a societății medievale românești din Transilvania apare evidentă, fie și numai coroborînd datele acestui document cu ale altora: există fruntași ȃi comunităților — cnezii — care stăpînesc cu titlu personal (ca proprietate particulară) pămîntul, beneficiînd și de cote patrimoniale din partea supușilor¹². Stăpînirea în devălmășie între frați a unor sate se menține încă o vreme, așa cum s-a menținut și în cadrul rînduielilor feudale de tip apusean (se va urmări însă ȃieșirea

⁹ M. Holban, *Deposedări și judecări în Hașeg . . .*, p. 154, nota 1.

¹⁰ *Ibidem*, p. 155, nota 2.

¹¹ *Ibidem*, p. 153—154.

¹² R. Popa, *Premisele cristalizării . . .*, p. 33.

din indiviziune). Termenul de *iobagiones*, deși greu de încadrat în aceste realități românești, poate desemna cu sensul de supuși chiar pe acei membri ai obștii care încep să datoreze servicii cnezilor, au obligații față de aceștia, cu toate că, în virtutea tradiției comunitare, mai fac parte din forurile de judecată, dinvotate de-acum de cnezi.

E drept că judecățile de acest fel se vor rări, deoarece forurile supra-puse regale și voievodale nu vor mai recunoaște, în general, ca valabile asemenea hotărâri în afara titlurilor de donație ale suveranului. De aceea, probabil, acest Stoian din Lunca Cernei, în 1380, nu va mai apela la tribunalul cnezilor pentru stăpînirea unei moșii (ca în 1360), ci va cere și va obține titlu de danie de la regele Ludovic I, încadrîndu-se în normele legale pretinse de Angevini¹³. Stoian e numit la 1380 „cnezul românilor din districtul cetății Hațeg” (*kenezius Olachorum de districtu castrî Hathzak*), ca și cum s-ar fi bucurat de un deosebit prestigiu în fața oficialității.

La 2 februarie 1387, la Deva, este dat un alt document, care are următoarea intitulăție: *Nos iudices, iurati et universi hospites, kenezis* (sic!) *necon karaynak de districtu Hachzak, de fluvio Strig, de Hunyad, de varmegy et de Iwfiw memorie commendamus. . .*, adică „Noi juzii, jurații și toți oaspeții, cnezii și crainicii din districtul Hațeg, de pe riul Strei, din Hunedoara, din comitat [Hunedoara — n.n.] și din Dobra dăm ca să se știe. . .”¹⁴. Această instanță adeverește că cnezul din Călanul Mic (*kenezius de vila Chalantheluch*) și fratele său zălogesc moara lor de pe Strei pentru 20 de florini pe timp de 16 ani lui Ioan, fiul lui Nicolae de Bințiși (*Pyskench*), castelan de Deva. Documentul, pe lângă faptul că pune în lumină o hotărîre a autorităților hunedorene (fără imixtiunea unor organe din afara comitatului) — hotărîre în care cnezii au rol important, dacă nu principal — este unic ca formă din mai multe puncte de vedere. În primul rînd, în intitulăție apar și crainicii, fruntași ai districteilor românești, uneori aleși de cnezi, cu atribuții ca stringerea amenzilor dictate de scaunele de judecată cneziale, apărarea intereselor oamenilor din districte în raport cu slujbașii regali etc.¹⁵. În alte documente privind Țara Hațegului nu se amintesc, din cîte cunoaștem, acești crainici, de aceea credem că nici aceștia nu sînt din Hațeg, ci din restul comitatului Hunedoara, unde apar și cu alte privilegii. Apoi chiar adunarea aceasta reunită a cnezilor și crainicilor din Hațeg, de pe Strei, din Dobra etc. este unică, ea nefiind confirmată și de alte documente. [În fine, actul amintit evidențiază situația de inferioritate a cnezului din Călanul Mic, silit să-și zălogescă moara unui nobil, într-o vreme cînd ofensiva feudală a regatului maghiar contra păturii cneziale se făcea simțită (chiar dacă în Hațeg rezultatele nu vor fi încă notabile).

Un alt document, din 30 octombrie 1398, este emis de „jurații și toți oaspeții și românii din districtul Hațeg” (*littera iuratorum et universorum hospitem et Volachorum de predicta Hathzak et pertinenciis eiusdem*), care, în prezența voievodului Știbor, la Grădiștea (*Vorhel*), au investigat

¹³ S6lyom-Fekete F., *op. cit.*, p. 63—64 (ediție); *Doc. Val.*, p. 285—286 (regist).

¹⁴ *Doc. Val.*, p. 326—327 (ediție); Cs6nki D., *Magyarorsz6g tört6nelmi f6l6rajza a Hunyadiak kor6ban*, vol. V, Budapesta, 1913, p. 61 (e amintit documentul).

¹⁵ Cs6nki D., *op. cit.*, p. 61—62; *Doc. Val.*, p. 326, nota 1; S. Dragomir, S. Belu, *op. cit.*, p. 177—178; *Istoria dreptului. . .*, p. 177.

pricina dintre românii Valentin și Dan, fiii lui Bodo, pe de o parte, și Mihail și Iacob, ziși *Poztos* (Postăvarii), privind dreptul de stăpînire asupra posesiunii *Nagpala* (probabil Boușarul Mare), Conținutul acestui document este relatat în actul din 1402¹⁶. Deși asistată de voievodul Transilvaniei, adunarea, la care nu participă nobilii, adevărește că strămoșii lui Valentin și Dan (numiți *Philes* și *Stephanus*) au întemeiat (sau au amenajat pentru cultivare) posesiunea *Pala* (probabil Boușarul). De aici rezultă că, potrivit dreptului cnezial, posesiunea trebuie să aparțină urmașilor lui Filea și Ștefan, adică lui Valentin și Dan. Dar, cînd la 1402 aceștia din urmă aduc drept mărturie a dreptului lor de stăpînire documentul din 1398, Nicolae, voievodul Transilvaniei, atribuie posesiunea *Pala* amintiiților Mihail și Iacob, care arată două acte din 1390: unul de donație regală și celălalt (al capitlului din Arad) de introducere a lor în stăpînirea *Palei*¹⁷. Deci în 1402, actul dat la 1398 de adunarea cnezilor și bazat pe dreptul cnezial nu are valoare în fața documentului de danie al lui Sigismund de Luxemburg ce respectă obiceiul regatului. Cu alte cuvinte, voievodul Transilvaniei (Nicolae, care era și comite de Timișoara) consfințește uzurparea drepturilor lui Valentin și Dan de către Mihail (care era și jude de Timișoara) și fratele său. Valabilitatea dreptului de întemeiere cnezial, socotit străin de noile realități ale regatului și denumit *ius alienus*, este contestată acum cu succes de dreptul feudal de tip apusean (*iustus ius titulus*).

La 4 septembrie 1402, în Hațeg¹⁸, este dat un alt document de către *iurati ac universitas nobilium et kenezorum de districtu Haczak*, din care fac parte (alături de castelanii cetății Hațeg) Ioan, fiul lui Cîndea (*Iohannes, filius Kende*), Gîstea de Sălaș (*Koztha de Zallas*), Barbu, fiul lui Lelu (*Barb, filius Leel*), Dionisie de Ostrov (*Dionisius de Ostro*), Cristu Litovoi de Galați (*Cristul Lythowoy de Galach*), Nicolae de Densuș (*Nicolaus de Dumpsus*), Dan, fiul lui Ștefan (*Daan, filius Stephani*), Mihail de Rîușor (*Michael de Risor*), Balotă de Cîrnești (*Balotha de Carnest*), Nicolae de Clopotiva (*Nicolaus de Clapatiua*). După cum se vede, exceptînd castelanii de Hațeg, adunarea este formată exclusiv din cnezi, adică din stăpîni de sate, recunoscuți sau nu de oficialitate ca atare. Motivul intrării forului cnezial este, de astă dată, consfințirea unui act de vînzare-cumpărare tot între cnezi: Oancea (*Wancha*) cu fiii săi, Ioan (*Iohannes*), Vladul (*Waladul*) și Litovoi (*Lythowoy*), apoi Zlauf (*Zlauf*) cu chezașul său Ștefan (*Stephanus*) și cu fiii săi, Dionisie (*Dyonisius*) și Stanciu (*Sthanch*) au vîndut a șasea parte din posesiunile lor Fărcădin (*Farkadin*) și Ohaba (*Ohaba*) lui Ștefan de Rîu Bărbat (*Stephanus de Barbatuize*).

Deosebit de semnificativ este un alt act, dat la Hațeg în 17 februarie 1411¹⁹, cu următoarea intitulăție: „Noi Ioan, fiul lui Stoian de Densuș (*Iohannes, filius Sthoiani de Dampsus*) și alt Ioan, fiul lui Cîndea de Rîu de Mori (*Iohannes, filius Kende de Malomuiz*), Stanciu, fiul lui

¹⁶ Ortway T., Pesty Fr., *Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történeléhez*, vol. I, Bratislava, 1896, p. 318—323.

¹⁷ Document comentat de M. Holban, *Variations historique ...*, p. 919.

¹⁸ Arh. Naț. Magh., Budapesta, Dl. 74658 (regist al Mályusz E. *Zsigmondkőri oklevéltár*, vol. II, partea 1, Budapesta, 1956, nr. 1877).

¹⁹ Solyom-Fekete F., *Vázlatok*, în „Hunyad. tört.”, 1884, vol. II, p. 24—27.

Dionisie de Stroia (*Stanchiul, filius Dionisy de Stroya*); Bogdan, fiul lui Litinoia de Clopotiva (*Bogdan, filius Lithinoya de Clopotiua*), Tatu, fiul lui Balc de Peșteana (*Tatul, filius Balk de Pestience*)²⁰, Ștefan, fiul lui Dan de Sinpetru (*Stephanus, filius Dan de Zenthpeturfalua*), Selăvoi, fiul lui Oancia de Fărcădin (*Sclavoy, filius Vanchia de Farkadini*), Costea, fiul lui Iaroslav de Sălaș (*Cozta, filius Iarizlavi de Zalaspataka*), Dragotă, fiul lui Baluzin de Rîu Alb (*Draguta, filius Baluzin de Feyruizy*), Ioan, fiul lui Basarab de Riușor (*Iohannes, filius Bazarad de Rysary*), Barbu, fiul lui Leel de Rîu Bărbat (*Bard, filius Leel de Borbatuizy*) și Ladislau, fiul lui Buda de Riușor (*Ladislavus, filius Buda de Rysary*). Jurații și toți cnezii și ceilalți români din districtul cetății Hațeg...". Acești 12 jurați români cnezi, întruniți în scaunul lor de judecată (*in sede nostra iudiciaria*) au hotărât în pricina dintre Dobrotă (*Dobrota*), preotul românilor și protopopul (*archidiaconus*) bisericii Sf. Nicolae din Rîu Bărbat (*Burbaduizy*), alături de rudele sale, pe de o parte și Barbu (*Barb*), Ștefan (*Stephanus*), Dumitru (*Demetrius*), Danciu (*Danch*) și Giurcă (*Gyurka*), fiii lui Lelu (*Leel*), cnezi din Rîu Bărbat (*Burbaduize*), pe de altă parte. Pricina se referă, în principal, la stăpînirea unei părți din cnezatul Rîu Bărbat. Dobrotă și rudele sale arată în fața adunării că odinioară fuseseră șapte frați care au stăpînit din vechime și cu drept ereditar, dar în indiviziune, cnezatul Rîu Bărbat. La un moment dat însă, cu acordul fraților săi și în fața adunării cnezilor (*coram iuratis ac universis kenezis in sede iudiciaria*), Bărbat (*Barbath*), unul din cei șapte frați, neavînd urmași, a lăsat partea sa din moșie (a șaptea) lui Lelu, fiul lui Giurcă (*Leel, filius Gyurka*). Reiese deci, în chip firesc, că acest pămînt aparține acum de drept fiilor lui Lelu, adică lui Barbu, Ștefan, Dumitru, Danciu și Giurcă (mai sus amintiți). Actul se referă la mai multe probleme, dar semnificativă este consemnarea în cadrul acestuia, la 1411, a unei alte adunări a cnezilor, care consfințise dorința lui Bărbat de a-și lăsa pămîntul lui Lelu. Sînt exemple tipice de rezolvare a problemelor referitoare la stăpînirea pămîntului între cnezi și de către cnezi (prin tribunalul lor), fără amestecul forurilor străine nici măcar în consemnarea scrisă a conținutului judecăților. Astfel, documentul din 1411 are drept incheiere a textului următoarea coroborație: *... litteras nostras privilegiales sigillo nostro communitatis consignatas dare dignaremur*, ce atestă prezența sigiliului propriu al comunității cneziale, element formal hotărîtor pentru valoarea probatorie a documentelor. În acest caz, fiind vorba de rezolvarea unei chestiuni exclusiv între cnezii români, actul va fi luat în considerare și acceptat, în spiritul și litera sa, la 16 aprilie 1412, de către regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg (la solicitarea fiilor lui Lelu)²¹. Dar, tocmai acest demers al fiilor lui Lelu pe lângă rege demonstrează valoarea practică relativă a documentului dat de cnezi și tendința posesorilor lui de a-l întări prin hotărîrea unei instanțe superioare și sigure, pentru a se ști la adăpost și de eventualele atacuri ale unor nobili.

²⁰ Credem că acest Balc apare și în documentul din 1 iunie 1360, de aceea am admis identitatea *Possana*-Peșteana.

²¹ Sólyom-Fekete F., *Vázlatok...*, p. 24–29. De altfel și cnezii români din Hațeg au sprijinit politica de centralizare a lui Sigismund de Luxemburg (vezi K. Gündisch, *Cnezii români din Transilvania și politica de centralizare a regelui Sigismund de Luxemburg*, în vol. „Ștefan Metes la 85 de ani”, Cluj-Napoca, 1977, p. 236).

O altă pricină între cnezi a fost judecată la Hațeg, în 1418²², de către *iurati kenezii de districtu castru Haachak*: Ioan, fiul lui Cindea de Riu de Mori (*Iohnes, filius Kende de Malomuize*), Barbu, fiul lui Lelu de Riu Bărbat (*Barb, filius Leel de Baarbathwize*), Costea de Sălaș (*Coztha de Zaallas*), Ștefan, fiul lui Dan de Sînpetru (*Stephanus, filius Daan de Zempetherfalua*), Bogdan de Clopotiva (*Bogdan de Clopotiua*), Mihail de Peșteana (*Michael de Pesthien*), Zlauf (?) de Fărcădin (*Zlawsh de Farkady*), Buda de Vad (*Buda de Wad*), Berivoi de Ostrov (*Berwoy de Ozhro*), Ladislau de Unciuc (*Ladislau de Wanchuk*) și Nicolae, fiul lui Dușa de Densuș (*Nicolaus, filius Dwsa de Dampsus*). În fața acestei adunări a cnezilor s-au prezentat Ladislau, fiul lui Barbu (*Ladislau, filius Baarb*), Stoica, fiul lui Radu (*Sthoyka, filius Radul*), Barbu (*Barb*), fiul lui Stoica, Grigore, fiul lui Stanciu (*Gregorius, filius Stanchul*), Coman (*Chomaan*), Batu (*Bathul*), Petru (*Petrus*) și Dionisie (*Dionisius*), fiii lui Manea (*Mane*), Oana (*Wana*), Miroslav (*Mirozlow*), Cristea (*Kerezthee*), fiul lui Manea, Ștefan, fiul lui Slova (*Zlowa*), Cristea, fiul lui Mușa (*Musa*), Neguman (*Neguman*), Dragomir (*Dragmer*) și Barbu (*Barbul*), fiii lui Litu (*Lithul*) și alte rude, pe de o parte și Barbu (*Baarb*) cu Ștefan, fiii lui Lelu (*Leel*) și Stanciu (*Sthanchul*), fiul lui Barbu, pe de altă parte, pentru stăpînirea unei părți dintr-un cnezat. Cei din urmă cnezi amintiți sînt membrii aceleiași familii a lui Lelu (fiul lui Giurcă), care în 1411—1412, avînd pricină cu protopopul Dobrotă și rudele sale, obțin recunoașterea stăpînirii lor asupra unei părți din cnezatul Riu Bărbat. Importanț este faptul că documentul din 1418, conținînd hotărîrea în procesul dintre cele două grupuri de cnezi amintite, este luat ca bază probatorie în decizia voievodului Transilvaniei, Nicolae de Chak (la 28 august 1424), în fața căruia s-au prezentat cei doi fii ai lui Lelu (Barbu și Ștefan) și nepotul Stanciu²³.

Ac acestea sînt deocamdată actele cunoscute privind compoziția exactă a instanței judiciare a cnezilor. Alte documente, pe care le vom aminti, în parte, ulterior, deși conțin referiri la asemenea adunări, nu vorbesc despre alcătuirea nominală a grupului de cnezi jurați. Se poate remarca, chiar pe baza acestor puține izvoare, între jumătatea secolului al XIV-lea și primul sfert al secolului al XV-lea (cca. 1360—1420), continuitatea în cadrul acelorași familii de cnezi cu rol de decizie în adunări (din Sălaș, Densuș, Ostrov, Peșteana, Silvaș, Clopotiva, Riu Bărbat, Riu de Mori, Rîul Alb, Fărcădin etc.)²⁴. Uneori se poate urmări filiația directă între cnezi, în sensul că cei ce au moștenit cnezatul strămoșesc moștenesc și locul părinților în rîndul juraților. De exemplu, Balc de Peșteana, prezent în 1360 în instanța cnezială, este înlocuit de fiul său Tatul, prezent în adunare la 1411; Dușa de Densuș e înlocuit de fiul său Nicolae etc. Desigur, multe familii cneziale fac loc altora în adunare, între fruntași, după situația de preeminență sau de decadență social-economică în care se află. Continuitatea acestei instanțe judecătorești a cnezilor ne apare evidentă în timp, chiar dacă momentul mărturiilor documentare despre ea corespunde, probabil, declinului său. Faza aceasta de decadență se datorează evoluției

²² Solyom-Fekete F., *Vázlatok* . . . , p. 32.

²³ *Ibidem*, p. 31—32.

²⁴ R. Popa, *Structures socio-politiques roumaines au sud de la Transylvanie aux commencentements du Moyen Âge*, în „Revue roumaine d'histoire”, 1975, XIV, nr. 2, p. 303.

sociale a cnezilor, mai ales după 1351—1366²⁵, spre un statut asimilat nobililor ori decăderii la situația de oameni de rînd ai satelor²⁶, fapt care încurajează imixtiunea unor foruri și persoane străine în cadrul acestor adunări (conform campaniei regatului maghiar de dizlocare a realităților feudale compacte românești). În Hațeg însă, cele două ipostaze ale cnezilor, prefigurate mai sus, sînt aproape imperceptibile în veacul XIV, cînd aceștia își mențin, în mare parte, situația tradițională.

Totuși, există mărturia unui document din 3 martie 1363²⁷, privind litigiul dintre un cnez și un nobil ineztrată cu act de donație regală, relativ la stăpînirea moșiei Zlaști. Protagonistii sînt români, numai că Ladislau, fiul lui Mușat (*Musath*) și comite de Deva, are act de danie regală pentru pomenita moșie, pe cînd cnezii Stroie (*Stroya*) și Țeicu (*Zayk*) se preva-lează de dreptul cnezial, inoperant acum, al întemeierii. Pricina e judecată în fața vicevoievodului Transilvaniei, Petru, de către nobilii din comitatul Hunedoara, asistați de „toți cnezii și românii bătrîni din districtul Hațeg” (*universi kenezii et seniores Olachales districtus Haczak*). Rolul cnezilor a fost de astă dată pasiv și secundar, căci vicevoievodul și nobilii au dat sentința de introducere în stăpînire a lui Ladislau de către capitlu, luînd ca bază decizională actul scris (pe care cnezii Stroie și Țeicu nu-l aveau)²⁸.

La 1398, în fața lui Știbor de Dobriski, voievodul Transilvaniei și castelan de Hațeg²⁹ și a celor doisprezece jurați din Țara Hațegului (*Nos Știborius de Dobriski castellanus et duodecim iurati provincie Hattzek...*), se judecă pricina dintre cnezii Dragotă și Ion de Rîu Alb, pe de o parte și Ianustin (*Ianustinus*), Basarab (*Bassarabe*) și Costea (*Custe*) de Riușor, pe de altă parte, privind obligația de cnezat datorată regelui. Deși nenominalizați, cei doisprezece jurați sînt desigur cnezii români din Hațeg, mai cu seamă că cei implicați în proces sînt tot cnezi. De asemenea, mobilul litigiului, coroborat cu indiciile altor documente privind cota patrimonială³⁰, dovedește clar că acești cnezi, stăpînitori de sate în nume personal, începuseră să beneficieze de rezultatele muncii supușilor lor din cnezate, chiar dacă nu se poate încă descifra mecanismul concret al relațiilor economico-sociale dintre ei și obștile stăpînite. De aceea trebuie privite cu circumspecție unele încercări, venite, în general, din afara domeniului istoriei, de a nega caracterul feudal al evului mediu timpuriu românesc³¹.

²⁵ M. Holban, *Deposedări și judecăți în Hațeg...*, p. 158; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei...*, p. 209.

²⁶ Despre statutul cnezilor, vezi M. Holban, *Deposedări și judecăți în Banat pe vremea Angevinilor și ilustrarea lor prin procesul Voya (1361—1378)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, 1962, V, p. 62—66.

²⁷ *Documente privilegiate la istoria românilor*, vol. I, partea a 2-a, ediție de N. Densușianu, București, 1890, p. 73 (în continuare *Documente*). Regest în *Doc. Val.*, p. 164.

²⁸ M. Holban, *Deposedări și judecăți în Hațeg...*, p. 156—157.

²⁹ A. A. Rusu, *Castelani din Transilvania în secolele XIII—XVI*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca”, 1979, XXII, p. 88.

³⁰ R. Popa, *Premisele cristalizării...*, p. 33.

³¹ Vezi de ex. H.H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributare*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980.

La 23 iunie 1407, voievodul Transilvaniei, Iacob Lachk de Santău, hotărăște într-o pricină privind stăpînirea pămîntului, expusă lui de *duodecim iurati assessores in districtu seu tenuis Hathzaak*³²; judecata se face însă conform legii regatului. În continuare, la 30 septembrie 1412, la Alba Iulia, Stibor, voievodul Transilvaniei, arată că înainte cu 10 zile, în orașul (*civitas*) Hațeg, s-a luat o hotărîre la care au participat și „ceilalți nobili, cnezi, asesori și jurați. . .” (*aliisque nobilibus, kenezis, assessoribus et iuratis. . .*): lui Ioan și Pogan, fiii lui Stoian de Densus, li se recunoaște stăpînirea asupra unei moșii, drept răsplată pentru „credincioasa slujbă” față de rege în războiul din Bosnia³³. Se remarcă iarăși pătrunderea „obiceiului regatului” de tip apusean în problemele legate de stăpînirea pămîntului și prevalarea de acest „obicei” a unor cnezi dornici să-și păstreze statutul social-economic.

Adunarea cnezilor din Țara Hațegului se menține pe tot parcursul veacului al XV-lea, chiar dacă mult diminuată în formă și atribuții. Ar exista un document din 20 noiembrie 1435³⁴, cînd Ladislau Csáki, voievodul Transilvaniei, împreună cu *iuratis ac universitate nobilium ac keneziorum ipsius districtus Hatzak*, condamnă pe cnezii-preoți infideli față de „sînta coroană”, față de rege și voievod — Costea (*Koztha*), Stanciu (*Stanchul*) și Vilcu (*Volhul*) din Riușor — prin confiscarea posesiunilor lor Riușor (Ryusor) și Șerel (Syerel), după ce, anterior, cei trei trecuseră munții în Moldova. Însă prin mai multe aspecte de formă și conținut, prin modul de transmitere (copie din veacul XVIII), acest act pare un fals. Totuși, chiar și la sfîrșitul secolului al XV-lea, în 1494, regele Vladislav al II-lea al Ungariei ia o hotărîre la intervenția „tuturor nobililor și românilor din districtul Hațeg” (*universorum nobilium et Walachorum districtus Haczak*)³⁵. După cum se poate remarca, ecoul vechii organizări judiciare tradiționale este prezent și în jurul anului 1500, chiar dacă tranșanta distincție între nobili și români, pe care o face actul, alături de nepomenirea cnezilor mărturisesc mai mult ca oricînd că românii nu puteau fi, în general, și nobili și că cnezii erau socotiți oameni de rînd.

Aceste dese consemnări ale adunărilor cneziale în Hațeg, pe parcursul a două secole aproape, ilustrează trăinicia și prestigiul acestor instituții românești în evul mediu, dar și evoluția lor. Analiza documentelor cunoscute permite, dintr-un anumit punct de vedere, desprinderea a două perioade în istoria acestor adunări: prima din veacul XIV pînă în jur de 1420, iar a doua după această dată. Anul 1420, după cum se vede, ar reprezenta un moment de cezură, cu o semnificație aparte. Într-adevăr, în acest an, oștile turcești pătrund în Transilvania dinspre Banat, susținînd

³² Arh. Naț. Magh., Dl. 42924 (Regest la Mályusz E., *op. cit.*, II/2, Budapesta, 1958, p. 61, nr. 5583).

³³ Arh. Stat. Bratislava, fond Révay, arh. fam. Kendeffy, fasc. 81, fasc. 1, nr. 1 (Arh. Stat. București, microfilme, Cehoslovacia, rola 25).

³⁴ Kemény J., *Diplomatarii Transilvanici Supplementum*, vol. III(1415—1453), p. 167 (manuscris la Biblioteca Academiei Cluj-Napoca); Fejér G., *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, tom. XI, vol. unicum, Buda, 1844, p. 503—505; *Documente* I/2, p. 592—594; *Documenta Romaniae Historica*, D. Relații între țările române, vol. I, Edit. Academiei, București, 1977, p. 318—320.

³⁵ Sóllyom-Fekete F., *Vázlatok . . .*, p. 36—37.

lupta cu oastea voievodului Nicolae de Chaak lângă cetatea Hațeg ³⁶. În această luptă, nefericită pentru ardeleni, un rol important, alături de nobilii din comitate, vor fi avut, probabil, și cnezii hațegani. Expediția turcească de la 1420 a avut, după câte se pare, unele urmări asupra evoluției Țării Hațegului: nu mai apare pomenită în documente, după 1420, curtea regală din Hațeg, castelanii din Hațeg nu mai sînt concomitent înalți demnitari, precum voievozi, vicevoievozi, comiți de Hunedoara, cetatea Hațegului decade în timp ce crește prestigiul Hunedoarei etc. ³⁷. Între aceste urmări pare să fie și aceea că odată cu anul 1420 (aprox.), decade și autoritatea adunării cnezilor. Ultima pomenire integrală, cu numele, a juraților din Hațeg datează din 1418. După aceasta cnezii-judecători nu mai sînt nominalizați și nu mai judecă pricini semnificative pentru categoria lor socială, fiind tot mai mult tutelați de organe străine. E drept că și cnezii din Hațeg, sprijinitori ai politicii de centralizare regale și participanți la lupta antiotomană, apelează mai des la suveran pentru înobilare, fiindcă actul de danie al regelui subsumează clar actele emise de forul cnezial. Pe de altă parte, și oficialitatea are interes, pînă la un punct, să încurajeze această tendință, diminuînd mereu autoritatea tribunalelor tradiționale și eludînd jurisdicția cnezilor.

Dar adunări ale cnezilor sau judecăți pe baza dreptului cnezial sînt amintite și în alte părți ale Transilvaniei. De exemplu, în 1371, juzii nobililor din comitatul Hunedoara emit un document din care reiese că „toți cnezii și românii din patru scaune ale districtului cetății Deva” (*universi kenezii et Olachi de quatuor sedibus districtus castri Deua*) ³⁸ cer judecarea lui Petru de Criștur după dreptul românesc (*iuxta legem Olachorum*) și nu după legea regatului (*iuxta legem regni*). Aceeași instanță (*krajnicus ac universi kenezii et incole pertinenciarum castri Deua*) cere la 1481 în fața comiților de Hunedoara recunoașterea stăpînirii cnezului Teodor asupra unei posesiuni dăruite acestuia de Iancu de Hunedoara ³⁹. În anii 1434, 1437 etc. este pomenită o altă adunare a cnezilor din districtul Dobra (*universi nobiles et kenezii populique et iobagiones in districtu Jofyw constituti et commorantes*), lărgită prin participarea oamenilor de rînd și a iobagilor ⁴⁰.

În părțile nord-vestice, în Crișana, la 1410, judele *Paulus Chapo* de Beiuș (*Belenes*), în prezența voievodului Petru al Transilvaniei și alături de *universi kenezii et iurati de pertinencii ejusdem Belenes*... judecă o pricină între români, pierdută de una din părți prin neprezentare ⁴¹. Dar în Bihor jurisdicția cnezială românească s-a afirmat cu deosebită forță încă din veacul XIV, conform mărturiei izvoarelor, chiar dacă exercitarea acestei atribuții s-a făcut sub tutela episcopiei de Oradea — stăpîn

³⁶ V. Pervain, *Lupta antiotomană a țărilor române în anii 1419—1490*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca”, 1976, XIX, p. 75—77.

³⁷ A.A. Rusu, *Castelanii din comitatul Hunedoara în secolul al XV-lea*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Historia, 1981, XXVI, fasc. 1, p. 21.

³⁸ *Doc. Val.*, p. 233—234. Vezi comentariul la M. Holban, *Deposedări și judecăți în Hațeg* ... p. 159.

³⁹ Fejér G., *op. cit.*, p. 506; *Documente* II/2, p. 269—270; Csánki D., *op. cit.*, p. 42. În problema raporturilor cnezilor cu Iancu de Hunedoara, vezi Șt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania* ... passim.

⁴⁰ Csánki D., *op. cit.*, p. 61.

⁴¹ *Documente* II/2, p. 469.

feudal al acelor locuri. Astfel, la 1374, li se recunoaște voievozilor Mihail și Nicolae de Beiuș dreptul de a rezolva pricinile dintre românii din zonă în cadrul scaunelor de judecată proprii⁴². Documentele din veacul al XV-lea fac și mai clară dovada activității acestor foruri de judecată românești pe moșiile supuse stăpînului feudal ecleziastic de la Oradea. La 1442, românii din districtul Feiușului alegeau dintre ei doisprezece cnezi, care jurau să asculte, să judece, să dea sentințe și să le execute în scaunul lor de judecată prezidat de voievodul local. Cnezii-judecători își exercitau, atribuțiile vreme de șase luni, după care erau aleși alții. Voievozii și crainicii se îngrijeau de îndeplinirea hotărîrilor scaunului de judecată cnezial, hotărîri față de care cei nemulțumiți puteau face apel la curtea episcopală de la Oradea. Românii bihoreni au luptat, în ciuda situației lor de supuși feudali, pentru păstrarea nealterată a instituției lor juridice locale, pe care, în urma unor îndelungi și insistente eforturi, au conservat-o pînă în veacul al XVI-lea⁴³.

În Banat, avem, de asemenea, mărturii despre adunările cnezilor: la 1428, în districtul Mehadia apare pomenită *universitas nobilium keneziorumque ac alterius status*; aceeași instanță există și în districtul Caransebeș la 1439; în 1457 activează scaunul de judecată al celor opt districte privilegiate bănățene (*universi nobili et kenezii necnon alii Walachi*)⁴⁴.

În Maramureș, unde, în vechime, voievodul conducea adunarea (soborul) tuturor cnezilor din această țară românească⁴⁵, un mesager al Hașegului, Cindreș de Riu de Mori (*Kenderes de Malomviz*) — vicecomite al lui Iancu de Hunedoara — la 1445, în Sighet, întărește stăpînirea unor cnezi asupra moșiilor lor, conform rigorilor dreptului cnezial⁴⁶.

Asemenea judecăți după principiile dreptului românesc, desfășurate adesea în instanțe românești și cu protagoniști tot români mai au ecouri documentare, iar cercetările viitoare vor da la iveală, probabil, noi mărturii, în diferite părți ale Transilvaniei. Documentele amintite însă aici, cele mai semnificative cunoscute deocamdată, oferă o imagine destul de cuprinzătoare asupra acestor foruri de judecată românești general transilvane, dar cu o dezvoltare deosebit de amplă și durabilă în Țara Hașegului. Perioada de apogeu a acestor instituții, cînd ele au cunoscut deplinătatea atribuțiilor lor, pare să fi fost, conform izvoarelor, secolul al XIV-lea și începutul secolului XV. Numai că afirmația aceasta se cuvine repede corectată, deoarece tocmai apariția documentelor emise de acest for de judecată evidențiază primele contestări ale autorității sale, ale deciziilor sale de către noile norme juridice și social-politice impuse de cuceritori. Chiar dacă judecățile se fac după dreptul românesc, nevoia cnezilor de a avea acte doveditoare privind stăpînirea cnezatelor lor (acte emise de forul

⁴² S. Dragomir, S. Belu, *op. cit.*, p. 176. Documentul e publicat de Fejér G., *op. cit.*, tom. VIII, vol. 3, p. 46 (cu data greșită), de N. Densușianu în *Documente* 1/2, p. 75 și de alții.

⁴³ L. Moldovan, *Documente pribitoare la istoria cnezilor din districtul Beiușului în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în „Revista arhivelor”, 1960, III, nr. 2, p. 250—251; S. Dragomir, S. Belu, *op. cit.*, p. 179—180.

⁴⁴ Șt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania ...*, p. 38—39.

⁴⁵ Idem, *Voievodatul Transilvaniei ...*, p. 215.

⁴⁶ Gh. Șincai, *Rerum spectantium ad universam gentem daco-romanam seu valachicam ...*, tom. II, f. 152v, col. stingă—153r, col. dreaptă (Manuscris la Biblioteca Academiei Cluj-Napoca, fond Blaj, ms. rom. 462). Despre cnezimea din Maramureș, vezi R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, Edît. Academiei, București, 1970.

cnezial la început) este prologul uzurpărilor ce vor veni. Este puțin probabil că, înainte de cucerirea străină, cnezii, în litigiile dintre ei, s-au prevalat de acte scrise pentru a-și proba dreptul de stăpînire. Totuși, ipoteza existenței unor asemenea acte nu trebuie exclusă *ab initio*, din moment ce inscripții cu chirilice se cunosc în Transilvania, ca și un număr de însemnări slavo-române, care n-au mai ajuns pînă la noi⁴⁷. Oricum, realitatea certă este cea reflectată în documentele latine comentate anterior. Este incontestabilă, în veacurile XIV și XV, existența unor foruri de judecată românești controlate de cnezi. Aceste adunări obștești n-au rămas în forme pure, autohtone, ci se prezintă ca mixturi între elementele tradiționale locale și elemente împrumutate congregațiilor din Transilvania. Ponderea și imbinarea acestor două feluri de elemente este greu de stabilit, pe baza mărturiilor cunoscute. Dar numărul de 24 de jurați — analog cu al jurătorilor din vechiul drept românesc (din păcate, prezent explicit doar în documentul din 1360) — pronunțarea întregii adunări la mărturia de adevărare⁴⁸, motivarea hotărîrii prin *ius keneziale* sau *lex Olachorum* etc. sînt elemente ce nu pot fi sesizate în congregațiile nobiliare. Pe de altă parte, prezența în adunările românilor a oamenilor de rînd nu este un fapt neobișnuit, din moment ce, pînă în veacul al XV-lea, chiar la congregațiile Transilvaniei participau *oameni de orice stare*⁴⁹. Hotărîrile acestor adunări se obiectivau în documente cu valoare probatorie (întărite cu sigiliu propriu), luate ca bază de decizie mai tîrziu în aceleași foruri românești sau în altele nobiliare, voievodale etc. Acest fapt se petrece însă tot mai rar după veacul XIV, cînd, de cele mai multe ori, argumentația cnezilor e înlăturată pe *ius keneziale* și dovedită prin acte emise de adunarea cnezilor e înlăturată de nobili (în puține cazuri de cnezi-nobili), posesori ai actelor de danie regală.

Pentru explicarea rolului pe care adunările cneziale și l-au asumat, ca și pentru definirea structurii sociale a membrilor lor și a celor care apelau la judecata lor, sînt relevante și unele aspecte formale ale actelor emise de cnezi. De exemplu, unul din aceste documente uzează o formulă identică sau asemănătoare cu cea folosită în actele ce pomenesc adunările obștești ale Transilvaniei. Astfel, „...adunării cnezilor și a oamenilor de orice altă stare și condiție” (*...universitati keneziorum et alterius cuiusvis status et condicionis hominibus*) se poate compara cu „...tuturor nobililor și oamenilor de orice stare și condiție” (*...universis nobilibus ac cuiuscunque status et condicionis hominibus*). Comparația vădește, dincolo de un stilionar al actelor medievale de același tip, aspirația cnezilor de a conferi adunării lor un rang superior. Formula, ca și altele pomenite mai sus (de exemplu: „jurații și toți cnezii și ceilalți români...”), arată clar încă un fapt, anume statutul social-juridic superior al cnezilor (stăpînitori de sate) față de oamenii de altă „stare și condiție” decît ei, deci față de locuitorii de rînd, supușii lor. În asemenea împrejurări, este firesc ca și adunările cneziale să aspire spre un prestigiu ridicat. Aspirația aceasta rezultă

⁴⁷ Sólyom-Fekete a remarcat însemnări chirilice pe verso-ul unor documente din arhiva Cindeștilor, dintre anii 1440—1497. Însemnările au fost analizate și de Hunfalvi Pál și de Fr. Miklosich care au socotit că e vorba de o scriere asemănătoare cu cea folosită în cancelariile Moldovei și Țării Românești în sec. XIV. Vezi Sólyom-Fekete F., *A Hunyadiak rokonsága*, în „Hunyad. tört.”, 1900, vol. XI, fasc. 3, p. 140.

⁴⁸ M. Holban, *Deposdări și judecăți în Hațeg ...*, p. 156, nota 1.

⁴⁹ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei ...*, p. 254.

și din alcătuirea părții din textul documentelor numite notificație sau promulgație. De obicei, după intitulăția din protocolul inițial, urmează următoarea formulare (ca promulgație): „dăm de știre și facem cunoscut tuturor cărora se cuvine, prin cuprinsul celor de față” (*memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit universis*) sau „dăm de știre tuturor cărora se cuvine prin cuprinsul celor de față” (*memorie commendamus presencium tenore quibus expedit universis*)⁵⁰. Această formulă de notificație vădește o redactare pretențioasă, aceeași cu notificația prezentă în scrisorile regale deschise, începînd cu finalul veacului al XIII-lea, sau în actele voievodale și vicevoievodale⁵¹. Adunarea cnezilor, nerecurgînd la formule mai simple (ex. *noveritis, damus pro memoria* etc.), evidențiază aspirația sa de a aduce obiectul actelor la cunoștința celor interesați în același mod în care o făceau cele mai înalte foruri ale regatului și de a impune cu aceeași tărie respectul față de valoarea lor. Aspirația nu este neobișnuită dacă ținem seama de situația social-economică a cnezilor din Hațeg, de înobilarea lor în veacul XV, de demnitatea de castelani pe care o dețin uneori în cetatea Hațegului, de vocația lor de ctitori ai unor lăcașuri de cult creștin ortodox, de stăpînirea asupra unor mici fortificații (precum cele de la Suseni-Rîu de Mori și Mălăiești)⁵². Adunarea cnezilor s-a impus ca o instituție firească în această lume românească transilvană aflată pe drumul feudalizării tot mai accentuate și al cristalizării la nivel local a unor forme de organizare ce anunțau în mod evident, în ciuda impactului prelungit cu noile forme din afară, evoluția spre constituirea statului propriu. Primele veacuri ale mileniului al doilea vădesc indubitabil o asemenea situație, prezentă în întreg spațiul carpato-dunărean-pontic, dar modificată masiv în Transilvania prin cucerirea ei de către maghiari. Secolele XIV și XV mai păstrează nealterat, în multe privințe, ecoul vechilor structuri autohtone, în cadrul cărora jurisdicția cnezială reprezintă un element de referință.

⁵⁰ Sólyom-Fekete F., *Vázlatok ...*, p. 24–27, 32.

⁵¹ Fr. Pall, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI–XV)*, în vol. „Documente privind istoria României”, Introducere, vol. II, Edit. Academiei, București, 1956, p. 293–294.

⁵² A.A. Rusu, *Castelani din comitatul Hunedoara ...*, p. 15–16, 24.